

CONSIDERACIONS AL VOLTANT D'UNA FONT DE TIPUS FISCAL: ELS LLIBRES D'ESTIMES DE REUS

INTRODUCCIÓ

És obvi que per a comprendre el funcionament de la fiscalitat medieval cal conèixer abans les fonts de tipus fiscal que tenim al nostre abast. L'objectiu prioritari d'aquest article és precisament contribuir al coneixement d'una font no gaire coneguda a casa nostra, la qual aparegué i es desenvolupà en l'àmbit dels municipis baixmedievals. La nostra exposició es basarà en exclusiva en els exemplars que hi ha conservats a Reus, on la font rep el nom d'*estimes*¹. Ens basarem especialment en les estimes de l'any 1445, que sens dubte constitueixen un exemplar bastant representatiu de totes les altres. Estem, si més no, en una fase preliminar de la nostra recerca i, per tant, les nostres valoracions seran merament indicatives, puix que ens falta fer encara una anàlisi a fons de les dades contingudes en els dits llibres d'estimes².

Aquest tipus de font, igual o similar, es pot trobar en altres llocs de Catalunya. Amb tot, fins ara estava pràcticament oblidada, puix que tan sols es coneixien els Llibres de Manifest de Cervera, els quals d'un temps

1. A l'Edat Mitja, Reus no era una vila gaire gran però, si més no, bastant representativa del conjunt de pobles del Camp de Tarragona. Al llarg de l'article esmentarem alguns treballs de l'historiador Ezequiel GORT i JUANPERE, qui ha tractat nombrosos aspectes de la història local. Sota el títol *Població i societat a Reus en el segle XV*, publicat el 1980, aquest autor donà una visió general de la societat reusenca emprant les Estimes del 1445. Altrament, en alguns apartats d'aquest treball ens haurem de referir a l'anomenat *Llibre de la Cadena* —a partir d'ara *Ll. Cad.*—, el qual fou transcrit i publicat per J.M.ª GUIX i SUGRANYES, *El 'Llibre de la Cadena' de Reus. Règim jurídic de la vila en l'edat mitjana*, I, Reus, 1963.

2. Aquesta anàlisi estava encara per fer en el moment que vàrem redactar l'article. Moltes de les qüestions plantejades aquí han estat ja treballades, creiem que bastant a fons, en la nostra tesi de llicenciatura (inèdita) apareguda *a posteriori*, la qual porta per títol: *Demografia, societat i fiscalitat de Reus al segle XV: el llibre d'estimes de 1445*, Univ. de Barcelona, setembre de 1992, on s'hi pot trobar una bibliografia bastant extensa. Ara per ara, ens ha calgut fer una revisió integral de l'article mantenint el caràcter provisorí dels nostres plantejaments inicials i defugint mostrar els resultats de les posteriors anàlisis, la qual cosa, a part que hauria adulterat l'enfoc global d'aquest article, es pot trobar convenientment desenvolupat i explicat en la sobredita tesina.

ençà han estat objecte d'estudi per part de l'historiador Max TURULL³. Fora de Catalunya, ja sia en l'àmbit peninsular⁴ o, millor encara, en els territoris situats enllà dels Pirineus, especialment al Midi⁵ i al centre-nord d'Itàlia⁶,

3. Tret d'algunes diferències, les estimes reusenques i els manifestes cerverins pertanyen a un mateix tipus de font. Actualment Max Turull és l'investigador que més aportacions ha fet en l'estudi de la font a Catalunya; cal fer esment de la seva tesi doctoral publicada amb el títol *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona, 1990, esp. cap. 3.3. «El Manifest» pp. 493-505. A part de Cervera, tenim constància de llibres d'estimes o similars en poblacions de la Catalunya Nova, tals com Manresa, Igualada, Tàrraga, Balaguer..., encara que a penes hi ha estudis basats en aquesta font. Amb posterioritat a l'elaboració d'aquest article ha sortit publicat un treball de Max TURULL que entra de ple en el nostre àmbit d'estudi; es tracta de *La hacienda municipal y la tributación directa en Cataluña durante la Edad Media. Planteamiento general*, dins «Revista de Hacienda Autonómica y Local», XXII/62 (Enero-abril 1992), treball que ha estat utilitzat profusament en la nostra tesi de llicenciatura. Finalment, cal fer esment també del nostre article *Aproximació a les fonts fiscals de la Catalunya baixmedieval: Llibres d'Estimes, Valies i Manifests*, dins «Anuario d'Estudios Medievales», 22 (1993) pp. 425-441, amb una visió molt més àmplia que l'actual i amb tractament de problemàtiques específiques.

4. Per exemple, els padrons de riquesa de Sueca estudiats per Antoni FURIO, *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*, València, 1982. Dins l'àrea valenciana hi ha moltes localitats que conserven padrons, alguns dels quals són o han estat en part estudiats; hom trobarà descrita aquesta font a Tomàs PERIS ALBENTOSA, *Anàlisi crítica i guia metodològica dels cappatrons de la peïta de l'Arxiu Municipal d'Alzira*, dins «Al-Gezira», (octubre 1985), pp. 113-147. En l'àmbit de Castella, i concretament a Sevilla, hi ha diferents tipus de padrons fiscals que han estat classificats tipològicament per Antonio COLLANTES DE TERÁN SÁNCHEZ; sens dubte, l'anomenat *padrón de bienes*, conservat de finals del segle XV i principis del XVI, és el tipus més emparentat amb la font que tenim a casa nostra (vegeu Sevilla en la *Baja Edad Media. La ciudad y sus hombres*, Sevilla, 1977, pp. 15-39). Se sap que a Múrcia existien també padrons que, segons Denis MENJOT, eren molt «someros» pel fet que no devia fer-se una veritable estimació de les fortunes (*Fiscalidad y sociedad. Los murcianos y el impuesto en la Baja Edad Media*, Múrcia, 1980, pp. 191 i 215). Pel que fa a Navarra, es conserva un document realment excepcional, atesa sobretot la seva data tan precoç, com són les estimes d'Olite del 1264 estudiades per R. CIERVIDE MARTINENA/J.A. SESMA MUÑOZ, *Olite en el siglo XIII. Población, economía y sociedad de una villa navarra en plena Edad Media*, Pamplona, 1980.

5. En concret, cal esmentar l'obra clàssica de Philippe WOLFF, *Les estimes toulousaines des XIVe et XVe siècles (1335-1459)*, Toulouse, 1956. Aquestes estimes representen prou bé tota l'àrea occitana per la qual cosa ens estalviem de donar més referències bibliogràfiques. De tota manera, posteriorment a l'elaboració d'aquest article hem pogut consultar les actes d'un Col·loqui celebrat a Saint-Cloud, on es mostren diverses realitats locals, i no únicament pel que fa a les viles occitanes, incidint especialment en la vessant metodològica: J.-L. BIGET/J.C. HERVÉ/Y. THÉBERT (ed.), *Les cadastres anciens des villes et leur traitement par l'informatique. Actes de la table ronde organisée par le Centre d'histoire urbaine de l'École normale supérieure de Saint-Cloud avec la collaboration de l'École française de Rome et du Centre national de la recherche scientifique (Saint-Cloud, 31 janvier-2 février 1985)*, Rome, 1989.

6. En aquesta àrea, sobretot pel que fa a la Toscana, hi ha una abundantíssima bibliografia. Ens limitarem a fer menció només d'algunes obres, començant per Elio CONTI, *I catasti agrari della Repubblica fiorentina e il catasto particellare toscano (secoli XIV-XIX)*, Roma, 1966, sense oblidar l'estudi, de caire principalment demogràfic si bé amb inclusió d'apartats dedicats als aspectes fiscals, de David HERLIHY/Christian KLAPISCH-ZUBER, *Les toscans et leur familles. Une étude du catasto de 1427*, París, 1978. D'altres com: Ugo SORBI, *Aspetti della struttura e principali modalità di stima dei catasti senese e fiorentino del XIV e XV secolo*, Florència, 1960; Bruno CASINI, *Aspetti della vita economica e sociale di Pisa dal catasto del 1428-1429*, Pisa, 1965; IDEM, *Il catasto di Livorno del 1427-29*, Pisa, 1984; Franca LEVEROTTI, *Gli estimi lucchesi del 1411-13: una fonte per lo studio dell'amministrazione, del paesaggio agrario e della demografia*, dins

es conserven fonts de la mateixa índole, amb les quals les estimes o manifestes de casa nostra tenen molts punts en comú. És, per tant, un fet inqüestionable que aquest tipus de font es desenvolupà en molts indrets de l'Europa occidental.

Les estimes tenen interès en diferents camps d'estudi constituïnt gairebé l'única font a partir de la qual es pot obtenir una radiografia, o successives radiografies, de caire sòcio-econòmic d'una o de varies localitats, depenent, és clar, del nombre d'exemplars conservats en els arxius locals i de les seves possibilitats intrínseques, que estan en funció d'unes característiques internes. Hom es podria plantejar de fer un estudi diacrònic d'una localitat des de la vessant demogràfica i sòcio-econòmica, la qual cosa només és possible a partir d'un nombre més o menys seriat d'estimes. Altrament, hauríem d'acontentar-nos amb la visió estàtica que projecta una sola d'elles⁷. Tanmateix, com es farà palès més endavant, la documentació reusenca, pel que fa concretament als llibres d'estimes, és bastant limitada en comparació amb les sèries que hi ha en altres llocs com, posem un cas, a Cervera. En qualsevol cas, les de Reus subministren abundant informació, tant dels segles XIV, XV i XVI, encara que d'una manera bastant desigual⁸.

Ara per ara ens interessa fer ressaltar alguns aspectes concernents a la naturalesa de la font sense passar per alt els problemes que planteja i amb inclusió, quan calgui, d'observacions de caire metodològic. De fet, les qüestions que aquí veurem són en gran part extrapolables a d'altres realitats locals. Però abans de res, tenint en compte que tractem una font creada en funció d'uns objectius fiscals, cal que ens ocupem d'aspectes que cauen dins l'àmbit de la fiscalitat municipal⁹.

Scritti in ricordo di Giorgio Buratti, Pisa, 1981, pp. 199-222; ...o respecte a d'altres regions: Alberto GROHMAN, *Il documento Perugino nel panorama degli estimi italiani del sec. XIII*, dins *L'imposizione diretta nei comuni dell'Italia centrale*, Perugia, 1986, pp. 1-62; Elisabeth CARPENTIER, *Orvieto à la fin du XIIIe siècle. Ville et campagne dans le cadastre de 1292*, París, 1986; Mauro VIGATO, *Gli estimi padovani tra XVI e XVII secolo*, dins «Società e storia», 43 (1989), pp. 45-82; etc.

7. Sense anar més lluny, a partir de l'estudi de totes les estimes conservades a Reus podríem veure i constatar els canvis operats en aquella societat vilatana durant els segles baixmedievals i en trànsit cap a la modernitat dins una conjuntura que sabem a grans trets marcada per la superació d'una crisi més o menys latent i l'inici d'un redreç econòmic perfectament visible a Reus des de principis del segle XVI o, segons mostren tots els indicis, detectable ja a finals del XV.

8. Més endavant (apartat 2) comentarem el fons documental dipositat a l'Arxiu de Reus.

9. D'entrada, és d'obligada consulta la *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval)* «Homenaje al profesor García de Valdeavellano», Madrid, 1982, on s'inclouen alguns dels treballs que citarem després.

1. EL CARÀCTER FISCAL DE LA FONT

Les estimes contenen llistats de béns, els quals són poc o molt descrits i sotmesos a una estimació o valoració. Constitueixen, doncs, un mostrari de la riquesa d'una població, la qual cosa pot servir per a l'anàlisi de les estructures sòcio-econòmiques d'una societat urbana (o semi-urbana com en el nostre cas). Estem referint-nos, de totes maneres, a una font fiscal, fiscal en tant que ho era la finalitat per a la qual es confeccionava¹⁰, és a dir, pel fet que s'utilitzaven les fortunes de cada contribuent com a base de taxació dels impostos als quals havien de fer front. Vist, doncs, que ens trobem en el camp de la fiscalitat municipal directa, és talment necessari fer un repàs a qüestions prou sabudes.

La fiscalitat municipal es va desenvolupar a mida que es van anar configurant els municipis¹¹, els quals, per tal de fer front a les seves despeses, tant pel que fa a les despeses pròpiament municipals com pel que fa sobre tot a les exaccions reials i/o senyorials, van rebre per part del rei o dels senyors corresponents la facultat d'imposar talles i de recaptar-les. A partir d'aquí comença un camí que, més aviat o més tard, portà als municipis a unes majors cotes d'autonomia respecte dels poders feudals¹².

La emergència de la hisenda municipal fou un fenomen tardà¹³, amb el

10. Tal com diuen Max TURULL i Jaume RIBALTA «aquesta és una font estrictament fiscal per la seva naturalesa, ja que el seu objectiu consisteix en confeccionar un cens de la riquesa moble i immoble dels habitants de la vila a fi i efecte de procedir, en el seu moment, al cobrament dels impostos directes l'administració dels quals recau en el municipi» (p. 94); *Ciutat i poder en el feudalisme declinant a la Catalunya baixmedieval (Diferenciació social i distribució social de l'espai urbà a Cervera, 1340-1382)*, dins «Anuario de estudios medievales», 22 (1992), pp. 79-144. De forma més resumida, segons Enrico FIUMI, s'entén per *estimo* «la descrizione e la valutazione dei beni fondiari per uno scopo fiscale» (*L'imposta diretta nei comuni medioevali della Toscana*, dins *Studi in onore di A. Saporì*, I, Milà, 1957, p. 331). De fet, a Itàlia circula un vocabulari divers per a referir-se al que en essència es tracta d'un mateix tipus de font: *estimo*, *livellibro* o *catasto*. La problemàtica que planteja aquesta nomenclatura fou sotmesa a debat en el 3er Seminario di Studi. *Fonti per la storia della civiltà tardo medievale: la fonte fiscale*, Pisa, 1989 (actes no publicades).

11. J.M.ª FONT I RIUS ha situat tot aquest procés entre els segles XII-XIV en l'anomenada fase pre-municipal; *La administración financiera en los municipios medievales catalanes*, dins *Historia de la hacienda española...*, pp. 199 i ss. Més recentment, Max TURULL realitza una proposta de cronologia aproximativa en dues etapes a *Finances i fiscalitat municipals a Catalunya durant la Baixa Edat Mitjana*, dins «L'Avenç», 139 (1990), pp. 60-65.

12. Cal fer avinent que Reus era una vila senyorial ja que es trobava sota la senyoria directa del cambrer de la Seu de Tarragona i, com tantes altres poblacions del Camp, sota la senyoria eminent de l'arquebisbe de Tarragona; sobre els personatges que ocuparen la cambreria, des del primer fins a l'últim, podeu veure E. GORT, *Els senyors feudals de Reus. Breu síntesi biogràfica dels Cambrers de la Seu de Tarragona, senyors de Reus*, Reus, 1989, o bé, del mateix autor, *La cambreria de la seu de Tarragona (segles XII i XIII)*, tesi doc., Reus, 1990, amb major amplitud de dades però limitat cronològicament als segles indicats.

13. M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 414.

ben entés de la configuració d'un aparell organitzat. Efectivament, hom ha dit que fou a mitjan segle XIV quan es definí i es consolidà als municipis una administració financera pròpiament dita¹⁴. Això no obstant, és possible que aquesta evolució seguís un ritme diferent entre localitats reials i no reials —com era el cas de Reus que estava sota jurisdicció eclesiàstica—, en el sentit d'haver desenvolupat aquestes un procés més lent i potser a remolc dels avenços experimentats en aquelles altres viles. De tota manera, no hi ha cap dubte que al Camp de Tarragona, com arreu del Principat, les hisendes municipals estaven plenament configurades a la segona meitat del segle XIV.

Com ha dit Max TURULL, la regulació financera suposava l'eix de tot l'edifici del règim municipal¹⁵. En època baixmedieval les hisendes municipals es basaven en tres fonts d'extracció de recursos o de finançament: les imposicions (l'impost indirecte que grava el consum i la circulació de béns); les talles (l'impost directe que grava els patrimonis); i la venda de censals i violaris (el deute públic)¹⁶. Naturalment, aquí ens centrarem en l'impost directe que gravava els patrimonis.

Les talles, com a sistema de repartiment de l'impost basat en un principi de proporcionalitat a la riquesa posseïda, requerien la confecció de llibres d'estimes¹⁷. Ara bé, els municipis es veien obligats a elaborar almenys dos tipus de registres, d'estimes i de talles: el primer es basava en l'estimació de les fortunes o, dit en termes actuals, en la determinació d'una base imposable, i el segon en la taxació de cada veí, o sia, en l'obtenció d'unes quotes de contribució que estarien en funció dels seus muntants de riquesa. El fet de «tallar» sovint implicava disposar d'inventaris al detall on eren anotats tots els béns que configuraven el patrimoni de cada veí a fi de poder calcular les taxes corresponents, malgrat que el que veritablement interessava era la xifra global que resumia el tot de cada fortuna. L'origen de les estimes ha d'ésser, doncs, comú al dels registres de talles¹⁸. De fet, «estimar» i «tallar», i també «taxar», són termes referits a diferents moments d'un mateix procés fiscal, tal com Enrico FIUMI posava de manifest quan assenyalava quin era el procés que conduïa a l'aplicació d'un

14. J.M.ª FONT, *art. cit.*, pp. 202 i 229.

15. M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 628.

16. Trobareu una explicació resumida de cada una d'aquestes tres fonts de finançament a Max TURULL, *Finances i fiscalitat...*, p. 62 i ss.

17. Com diu Jean FAVIER: «Des estimes (...) sont nécessaires à l'assiette de tout impôt de répartition proportionnelle» (*Finance et fiscalité au Bas Moyen Age*, París, 1971, p. 202).

18. Segons la hipòtesi de Max TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 508.

impost: 1er, la denúncia i descripció dels béns; 2on, l'estimació i determinació de la base imposable; 3er, la taxació o repartició de l'impost proporcional a l'estima¹⁹.

En la valoració dels béns primava el caràcter real per sobre del caràcter personal; és a dir, hom tenia present sobretot el fet de ser possessor de béns que el fet de ser veí d'una comunitat. A les estimes reusenques del 1445 trobem registrades, no tan sols les propietats dels reusencs, sinó també les dels forasters. Naturalment, afectava només aquells individus que tenien propietats ubicades dins el terme de la vila. Altrament, els veïns de Reus no declaraven les propietats situades fora del terme, les quals, en tot cas, serien al seu torn registrades a les estimes dels respectius llocs d'ubicació d'aquells béns²⁰.

A continuació, volem incidir en la vessant sociològica de l'impost en relació amb el ja esmentat principi de la proporcionalitat de la riquesa, que a l'època rebia el nom «*per sou i per lliura*». Com hem dit, la talla —el mateix terme ho indica— era el repartiment d'un impost entre els habitants d'un lloc en proporció, generalment, a la seva fortuna personal²¹ i les estimes, com a inventaris de béns, tenien sentit si s'aplicava després un impost de tipus proporcional. Tenint en compte que en la manera de concebre i de practicar la fiscalitat en el si dels municipis es contraposaven interessos de classe, alguns autors sostenen que la repartició de l'impost proporcional a la riquesa fou una reivindicació esgrimida per les capes socials menys afavorides en la seva lluita contra l'oligarquia, la qual, en canvi, es resistí a acceptar sistemes de repartició que tinguessin massa en compte el dit principi, donant preferència en tot cas a unes altres vies de tributació. Per aquest camí s'arriba a dir que la implantació del sistema proporcional hauria estat un guany de les capes socials més modestes²², la qual cosa creiem que no admet parers en contra. Tanmateix, des del punt de vista de Max TURULL, cal tenir present l'evolució ulterior a aquest «triomf», puix que, segons l'autor, l'oligarquia, consolidada ja a mitjan segle XIV, tenia sufi-

19. *art. cit.*, p. 340.

20. Amb això estem indirectament dient que d'estimes —insistim— n'hi havia per tot arreu on calgués fer reparticions d'impostos proporcionals a la riquesa. De tota manera, a les estimes no hi eren registrats tots els béns situats dins el terme ja que també hi comprava el factor jurídic de la possessió, o sia, si el propietari estava exempt —per la raó que fos— de declarar béns. No està de més recordar que els municipis controlaven la sortida de béns traspassats no tan sols físicament fora del terme sinó també la de tots aquells que passaven a mà morta, el que a l'època es coneixia amb el nom de «tretes».

21. J.M.ª FONT I RIUS, *art. cit.*, p. 200.

22. Així pensava Philippe WOLFF qui considerava les estimes com una «conquesta del poble» enfront dels sectors dirigents tolosans (*ob. cit.*, p. 26). Per la seva banda, Francesca BOCCHI s'expressava en termes similars, en afirmar que «l'istituzione dell'estimo fu una conquista popolare» (p. 292); *Le imposte dirette a Bologna nei secoli XII e XIII*, dins «Nuova Rivista Storica», LVII (1973), pp. 273-312.

cients mecanismes per a fer recaure tot el pes de les talles (les quals serien igualitàries només en aparença) sobre els sectors més pobres. És més, a causa de la seva mala gestió financera, l'oligarquia portà els municipis a la ruïna²³, descarregant sobre les espatlles dels més febles tot el pes dels impostos. Així doncs, el suposat guany social de la majoria hauria estat més aparent que real. Altrament, hem d'afegir que a l'època que tractem i a les nostres contrades la proporcionalitat de l'impost era, pel que sembla, totalment rígida, vist que no es coneixia o no es practicava cap criteri de caràcter progressiu.

Altrament, en el fet imposable és important conèixer quina era la situació dels «miserables», o sia, la de tots aquells que no posseïen res o que posseïen molts pocs béns²⁴. En algunes localitats es classificava la població en dues categories fiscals: qui podia fer front a l'impost i qui no podia, bo i fixant un límit de separació que arreu podia ser variable²⁵. En el supòsit de què tothom hagués de pagar, per poc que fos (més encara si la misèria de la població creïxia) es vulneraria, com diu Max TURULL, el principi de la proporcionalitat²⁶.

Els subjectes que declaraven a les estimes eren, en teoria, tots els titulars de béns, fossin o no caps de família, encara que sempre hi havia qui n'estaria exempt, com ara individus de la baixa noblesa (seria el cas d'alguns donzells domiciliats a Reus, els quals mai no surten inscrits a les estimes) o clergues (els preveres que constituïen la comunitat parroquial de Reus certament són inscrits a les estimes però només a títol personal). A més, algunes persones podien estar completament exemptes de talles pel fet de tenir alguna franquesa, almenys durant un cert període de temps, per la qual cosa tampoc no serien registrades a les estimes²⁷. Però també hi podia haver individus que, tot i que estaven obligats a declarar, no devien contribuir en totes les talles o bé rebien un tracte diferent respecte de la majoria. Ara bé, la millor franquesa, com diu Max TURULL²⁸, era la que afectava al propi acte de manifestar.

23. *La configuració jurídica...*, pp. 632-633.

24. A Cervera l'any 1332 es va plantejar el problema de la contribució dels més pobres. El Consell cerverí dictà una resolució d'acord amb el principi proporcional: «que molt ha, que pach molt; qui poch ha, poch pach; e qui res no ha, que no pach res» (M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 498). Arreu, la seva capacitat contributiva es deixava, pel que sembla, al judici dels estimadors tal com sosté Enrico Fiumi pel cas dels «non habentes» de les ciutats toscanes (*art. cit.*, p. 338).

25. La població tolosana era dividida en dues grans categories: els «estimatx» i els «nichils», essent aquests darrers els qui tenien un patrimoni inferior a deu lliures (cfr. Ph. WOLFF, *ob. cit.*, p. 27).

26. *La configuració jurídica...*, p. 633.

27. En relació amb la concessió de franqueses temporals com a mecanisme per a atraure pobladors l'Ord. n° 126 titulada: «*La franquea que la vila dóna*» estableix «*que sia franch e quití ha VI anys comptant lo dia que hinc vendrà de talles reals ne veynals etc.*» obligat a contribuir, no obstant això, pels béns adquirits a la vila a partir d'aquell moment (cfr. J.M° GUIX, *ob. cit.*, pp. 82-83).

28. M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 542.

Les declaracions de béns es feien seguint procediments probablement similars a tot arreu, tant a Cervera com a Reus. Primerament, calia anunciar a toc de pregó l'acord que el Consell havia pres per mitjà del qual s'obligava a tots els veïns a fer la declaració dels seus béns. L'operació requeria un cert temps: a Reus, pel que sembla, quinze dies²⁹. No hi ha cap dubte, igual com succeïa a Cervera, que els veïns de la vila tenien en aquestes declaracions un paper molt actiu atès que «no existia un peritatge ni una valoració tècnica de la riquesa»³⁰. Segons Enrico FIUMI, en la denúncia i descripció dels béns es passà d'un primer estadi, en el qual les persones feien una simple declaració verbal o escrita, a un segon estadi, en el qual s'assolí un més alt grau de sofisticació tècnica amb intervenció de veritables comissions d'experts³¹. A les nostres contrades no creiem que s'hagués superat mai el primer estadi, considerant que els estimadors feien més aviat de verificadors del que els seus convilatans deien posseir. Si més no, cal suposar que algunes vegades caldria revisar declaracions considerades poc fiables. Els declarants havien de prestar jurament (tal com prescriu l'Ordinació n.º 124 del *Llibre de la Cadena*) així com també ho havien de fer els estimadors abans d'iniciar la seva tasca: com a garantia, els uns, de declarar tots els béns que posseïen; com a garantia, els altres, de realitzar honradament la feina que tenien assignada. Ignorem, pel cas de Reus, si els estimadors anaven a cercar els veïns casa per casa o, al contrari, si els convocarien en un lloc prefixat com suposa Max TURULL pel cas de Cervera. Considerant el petit tamany del Reus medieval, creiem més factible que s'aniria casa per casa seguint un itinerari preestablert.

La seva tasca es realitzava sota l'esguard dels jurats i, evidentment, no hi podia faltar un escrivà o notari que posés per escrit totes aquelles declaracions. Tenim el presentiment que els prohoms designats en aquesta tasca eren persones molt vinculades al Consell, l'òrgan rector de la vila, presumptament controlat per l'oligarquia. Quant al nombre dels components de les comissions, sabem que per a les Estimes de l'any 1445 foren escollits quatre estimadors, dos encarregats de registrar els béns de la vila i uns altres dos encarregats de les terres del terme. En altres ocasions, n'hi havia prou amb dues persones, puix que, de fet, hom podia tenir en compte les dades contingudes a les estimes precedents. En aquest cas, es tractaria de reemplaçar el registre vell pel nou tenint cura de consignar els canvis que s'hi havien produït fins aquell moment.

Altrament, l'enquesta dels estimadors es basava en uns criteris topogràfics, la qual cosa es palesa a les estimes més tardanes de Reus. En efecte, en

29. Segons l'ordinació n.º 103 (*Ll. Cad.*).

30. M. TURULL/J. RIBALTA, *Ciutat i poder...*, p. 100.

31. E. FIUMI, *art. cit.*, p. 340.

aquestes figuren els noms dels carrers que hi havia a l'època³². No cal dir, però, que aquests llibres eren costosos de fer. Altrament, la irregularitat en la confecció de les estimes és un fet que ja ha destacat Max TURULL pel cas dels Manifests cerverins³³. A Reus, la seva confecció semblaria haver estat una pràctica bastant esporàdica a jutjar pels escassos exemplars conservats³⁴.

El fet de declarar béns devia comportar certes dificultats, com en el posterior cobrament dels impostos³⁵. D'antuvi, es podia donar el cas que algú refusés declarar; pitjor encara, hom podia intentar ocultar béns (els béns mobles, lògicament, s'hi prestaven més) o bé declarar per menys del seu valor. En el *Llibre de la Cadena* es recullen algunes ordinacions que remarquen especialment l'obligació de fer una declaració sincera, sense engany. Hom constata la malfiança existent contra una probable pràctica d'omissió de béns³⁶. Tanmateix, tot i que de la inquisició dels estimadors creiem que seria ben difícil d'escapolir-se'n, podien existir subterfugis afavorint a algú o a alguns en concret. Max TURULL i Jaume RIBALTA fan distinció entre un frau fiscal «comú» i un frau fiscal «polític», explicable aquest darrer a Cervera «en el marc d'un govern local considerablement oligàrquic els segles XIV i XV»³⁷.

En suma, per força, vist el caire fiscal de la font, devia existir una major o menor dosi de frau fiscal que ens pot fer qüestionar l'exactitud de la

32. Això es veu, concretament, a les estimes del 1541. Pel cas de Tolosa, deia Philippe WOLFF que a partir del darrer terç del segle XV «a l'estime succède le cadastre», considerant aquestes «noves» estimes com a cadastres (?) perquè reflecteixen ja un ordre topogràfic (*ob. cit.*, p. 43).

33. M. TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 496.

34. Això no obstant, és poc versemblant que al llarg del període que va de finals del segle XIV fins al 1445 no calgués fer noves estimes. Així s'expressava el Consell reusenc l'any 1469 (juliol 24): «*que s'estimam segons estimàvam en lo temps antich*». Això últim fa pensar que la confecció d'estimes a Reus venia de molt lluny i, com de fet, tenint en compte que es conserven estimes del segle XIV; però també tenim la impressió que la seva confecció no fou gaire regular en època medieval. Amb el temps hom va començar a considerar les estimes com un fet més usual, com sembla inferir-se de la següent frase: «*E més com sie vengut lo temps de stimar la vila e terme e ya si.ns estimarem e com*» (CONSELL 1510 agost 4), quan les darreres estimes de les quals tenim constància eren les del 1496/97.

35. Pel que fa a la contribució dels forasters, caldria segurament afegir despeses suplementàries, tot plegat per a cobrar unes quantitats que en la majoria de casos serien ben minses. ¿Fins a quin punt, doncs, es compensava l'inconvenient de fer-los tributar amb els guanys fiscals obtinguts?

36. Així, en l'Ord. n.º 103, la qual porta per títol «*Que s'agen estimar*», s'imposa un termini de quinze dies per a fer la declaració de béns sota pena de 5 sous en cas de negar-s'hi. La n.º 124, «*Los estimados*», és més explícita, establint que tothom que fos requerit pels estimadors havia de declarar «*tot ço que ells los demanaran*» i amb l'obligació de fer jurament (*seguement*); la pena imposada en aquesta ocasió s'eleva a 20 sous per als incomplidors.

37. M. TURULL/J. RIBALTA, *Ciutat i poder...*, p. 100. Amb tot, els autors minimitzen la suposada importància del frau perquè «el control directe i immediat dels prohoms taxadors —empesos (...) per l'interès egoista de saber que allò que hom pugui amagar revertirà posteriorment en la quantitat adjudicada a cadascú per al pagament de l'impost corresponent— hauria reduït aquest a mínims» (*Ibidem*, p. 133).

informació continguda a les estimes. Sigui com vulgui, la font ens descriu esquemàticament, més bé o més malament, situacions particulars ben reals i concretes, la qual cosa no es pot menystenir gens ni mica³⁸.

De tota manera, les estimes operen sobre realitats sotmeses a modificacions. A causa dels canvis en la titularitat dels béns, ja sia per alienacions o per transmissions d'herències, calia dur a terme periòdiques revisions i correccions per adequar la base impositiva teòrica a la base real. Així doncs, hom troba tant vàlues anul·lades com vàlues afegides³⁹. Els principals trasbalsos, pel que sembla, es produïen a causa de les herències; caldria tenir clar, per tant, els mecanismes pels quals aquestes es regien. A base de realitzar esmenes, les estimes s'anaven transformant en un esborrany a penes llegible. A les Estimes del 1445 no hi trobem gaires correccions, la qual cosa ens fa creure que foren poc utilitzades o que –cosa més difícil de creure– no es produïren gaires canvis en el període de vida útil que varen tenir. De tant en tant, apareixen algunes anotacions referents a traspassos de béns, però sense indicar-ne la data, de manera que si volguéssim saber el moment puntual en què tingué lloc aquell traspàs, hauríem de localitzar el corresponent contracte de compra-venda en els Protocols Notarials.

Per últim, cal parar esment en els valors de les estimacions; no en va la funció d'estimar era delicada. Les avaluacions dels béns devien fer-se segons el seu valor real o de mercat a no ser que interferís una subestimació derivada de la naturalesa fiscal de la font. A les estimes de Reus, en funció dels valors reals de cada bé es realitzava la suma que expressava el total, un de sol (a diferència dels Manifests serverins on es feien dos totals, l'un per als béns immobles i l'altre per als béns mobles). Malgrat les anotacions minucioses del valor de cada bé, l'únic que interessava era la xifra global que representava la riquesa de cada patrimoni. A Reus, la simplicitat és un tret dominant: com acabem de dir no es feia cap separació entre béns immobles i béns mobles, i, per consegüent, tampoc no s'aplicaven taxacions diferenciades en funció de categories de béns⁴⁰.

A més, és evident que els valors d'estimació, sempre i quan es tractés

38. Com deia Philippe WOLFF: «les registres d'estimes (...) ne sont sans doute pas de miroirs absolument fidèles de la société toulousaine (du XIV siècle), mais nous ne pensons que l'image qu'ils en donnent soit tellement déformée» (*ob. cit.*, p. 48).

39. I també vàlues disminuïdes, quan per exemple s'alienava només una fracció de terra, i més rarament vàlues augmentades, en cas d'haver-se produït una millora (en la conversió, per exemple, d'un erm en terra productiva).

40. Un altre procediment seria realitzar subestimacions a posta tenint alguna en compte les diferents categories de béns, és a dir, mitjançant la reducció artificial de les vàlues dels immobles de manera semblant a com es féu a les estimes tolosanes del 1391 (cfr. Ph. WOLFF, *ob. cit.*, pp. 38-39, 90 i 92). Aquesta tècnica fou semblantment aplicada als Manifests de Manresa (s'hi refereix Max TURULL, *La configuració jurídica...*, p. 494).

d'estimacions operades sobre els valors de mercat, estarien en funció de la conjuntura del moment ja que, per exemple, una quartera de blat no sempre valia el mateix. A més, no pot ésser equiparable la mateixa expressió monetària en estimes realitzades amb cinc, vint, cinquanta o més anys d'interval, a causa de les variacions que operen sobre el valor intrínsec de les monedes. Tanmateix, caldrà veure fins a quin punt les vàlues de les nostres estimes reflecteixen grans fluctuacions o no segons el tipus de bé considerat⁴¹.

2. LES ESTIMES DE REUS: FONS ARXIVÍSTIC

Els llibres d'estimes de Reus abarquen un període que va des de la segona meitat del segle XIV fins a la primera meitat del XVI. En tot aquest lapse de temps s'han conservat nou estimes, encara que no totes estan completes. A continuació presentem un llistat de les estimes que hom pot trobar catalogades a l'Arxiu local (A.H.C.R.), amb algunes rectificacions i precisions que són fruit del nostre examen:

Data	Nombre de folis	Observacions
s. XIV (1367?)	98	incompletes (dos plecs)
s. XIV (1390?)	170	incompletes / inclouen Castellvell, (quatre plecs) Almoester i forasters

41. Sobre la base dels padrons de riquesa de Sueca, Antoni FURIÓ observa que els valors, almenys pel que fa a les terres, romanien invariables en anys ben distanciat, la qual cosa fa pensar que es tracta de valors no reals, únicament fiscals (*ob. cit.*, pp. 150-151). D'acord amb aquest plantejament, entenem per valor fiscal aquell que resulta de l'aplicació d'un barem sobre els valors reals; i la paraula que es fa servir per a definir aquesta operació és la de «alliurament». Tanmateix, les vàlues anotades a les nostres estimes tenen tota l'aparença de ser reals o, si preferiu, aproximadament reals, ja que tots els béns que es valoraven en el moment de confeccionar el registre també es valoraven a l'hora, posem per cas, d'efectuar el seu traspàs —tingueu en compte que tant en el primer com en el segon cas eren els possessors, ells mateixos o bé els seus parents, els qui valoraven els béns que declaraven o que igual podien posar a la venda—. No per això hem de descartar que en d'altres estimes s'anotessin valors únicament fiscals, o sia, valors sotmesos a reducció o fins a cert punt manipulats sobre la base de determinats càlculs fets pels estimadors o taxadors, la qual cosa pressuposa estimes tècnicament més complexes. De no existir aquesta manipulació, com a les estimes de Reus, o almenys que poguem constatar-ho sobre el mateix registre, hem d'entendre que els valors consignats són tant fiscals com reals, puix que una cosa s'identifica amb l'altra.

Data	Nombre de folis	Observacions
1445	315	completes / inclouen Cast. i Alm. i també forasters
1484?	36	fragment —
1496/97	113	incompletes / només Almoſter (tres plecſ)
1510	169	completes / —
1520	207	completes / inclouen Cast. i Alm.
1522	194	completes / inclouen Cast. i Alm., i «foraſters» (1524?)
1541	196	completes / inclouen Cast., Alm. (1542) i «foraſters» (1546)

Així doncs, tenim dues estimes del ſegle XIV, tres del XV (inclós un fragment molt esquifit de data dubtoſa) i quatre del XVI. Aqueſt darrer ſegle, com es veu, és el més afortunat: sorprèn fins i tot el curt interval que ſepara les dues estimes pertanyents a la dècada dels vint. Obviament, no són totes les estimes que es van arribar a fer, puix que tenim notícies, extreſes de les Actes del Conſell, que certifiquen la intenció de fer-ne de noves en anys diferents als indicats. Fins i tot n'hi hauria de més tardanes. Tanmateix, sorprèn el buit que hi ha a partir de mitjan ſegle XVI, potſer a cauſa d'haver-se destruït en temps poſteriors⁴².

Algunes preſenten problemes de datació, viſt que hi manquen les cobertes, així com també els primers fulls on s'hi feia conſtar la data de confecció⁴³, la qual coſa no ſuposa un gran inconvenient ja que a través de les característiques de la font (grafia, onomàſtica...), o bé a través de

42. De la ſegona meitat del XVII es conſerven els Llibres anomenats *Valies*, els quals són estructuralment diferents a les estimes precedents. A partir del 1716, com a tot arreu, s'inicia la sèrie dels cadaſtres, els quals, com és prou ſabut, foren impoſats als municipis per decret reial. Amb tot, és raonable pensar, almenys a la llum de la documentació reuſenca, que existís un cert parentiu en ſentir evolutiu, és a dir, que les valies foſſin una derivació natural de les estimes, i que els cadaſtres, a fi de comptes, no s'impoſaren des de l'Eſtat ignorant les realitats preexiſtents dins l'àmbit dels municipis.

43. Cal poſar en quarantena, per tant, els anys que trobem indicats en algunes estimes per una mà del tot aliena al document, almenys mentre no es puguin fer les verificacions pertinentes.

referències indirectes, podem saber l'època i el moment aproximat o fins i tot el moment precís en què es decidí de portar a cap l'estimació de béns. Algunes es conserven en mal estat a causa de l'impacte de metralla de l'última Guerra Civil: les més perjudicades són les estimes de finals del segle XV, les quals són coetànies al fogatjament del 1496/97 i han perdut bastant d'informació per culpa de la dita metralla⁴⁴. Altrament, les estimes poden ésser objecte d'estudi en la mesura que el document es conserva íntegre o gairebé íntegre si el que volen és operar amb el major nombre possible de subjectes que puguin representar el conjunt de la població.

Aquestes estimes, com s'ha vist a través del llistar que hem presentat, contenen apartats interns. L'ordre intern sol ser el següent: en primer lloc hi figuren els veïns de Reus, i després els veïns dels dos llogarrets que aleshores eren inclosos dins del terme, Castellvell i Almofter (actualment pobles situats a 2 i a 6 kms., respectivament, de Reus en direcció Nord), i, com apartat final, el grup de «forasters». A les Estimes del 1445 hem comptabilitzat gairebé 400 subjectes. Una gran majoria, 345, pertany a Reus; tant a Castellvell com a Almofter s'hi compten 11 subjectes, i de forasters gairebé una trentena. Algun cop succeí que els caps de família dels dos llogarrets esmentats, així com també els forasters, foren afegits al registre més tard.

Les estimes, malgrat tot, no registren tot el que voldríem saber dels propietaris de la vila; per això mateix som del parer que cal dur a terme una àmplia recerca sobre documentació coetània per tal d'ampliar i alhora comprovar la veracitat de la informació que aquelles ens proporcionen⁴⁵. A

44. Alguns altres plecs de les estimes del segle XIV estan malmesos per la mateixa causa. Les del 1445 patiren també els efectes de la metralla però només en els darrers fulls. Tanmateix, la informació perduda és molt poca i pràcticament recuperable quan es tracta de xifres, puix que aquestes estan en funció de les sumes dels totals de cada estima que normalment no han estat perjudicats.

45. L'Arxiu de Reus conté una sèrie de Protocols Notarials especialment rica, puix que és força continuada, a més de llibres de testaments i d'alguns capbreus. Es conserven els primers volums dels Llibres del Consell, encara que de ben entrat el segle XV. El primer volum s'inicia el 1444, però és gairebé segur que van existir volums anteriors a aquest any i actualment perduts –l'aparició d'Actes de Consell és si més no senyal de la major consciència que de sí mateixa havia adquirit la institució municipal, la qual cosa hauria tingut lloc, evidentment, molt abans d'aquella data-. També disposem d'una bona col·lecció d'ordinacions que conformen el que es coneix com a *Llibre de la Cadena*, d'on hem ja extret informació tocant al fet de les estimes; recordeu: J.M.ª GUIX, *El «Llibre de la Cadena de Reus»*. Règim jurídic de la vila en l'edat mitjana, 2 vols., Reus, 1980. Aquest llibre és un recull d'ordinacions que en bloc abarquen els segles XV, XVI i XVII, si bé la data més antiga és del 1394. En conjunt, aplega més de cinc-cents ordinacions, tot i que no en totes s'indica la data de promulgació. El seu caràcter d'amalgama compiladora justifica que no es respecti gaire la cronologia. De fet, l'interès que té un llibre com aquest és

l'Arxiu de Reus comptem amb un ventall documental que, tot i que no es pot qualificar d'extraordinari, és bastant ric en relació amb altres arxius municipals de la zona camptarragonina, bastants dels quals a penes conserven res o gairebé res d'època medieval. Tenim plena confiança que una recerca sobre aquesta documentació ens proporcionarà moltes més dades sobre la personalitat almenys d'una part dels subjectes que surten registrats a les estimes, i també pel que fa a les seves relacions de parentiu, professions i activitats desenvolupades, la seva participació en els òrgans del govern municipal i càrrecs que ocupaven, etc. etc.

3. POSSIBILITATS I LIMITS D'UNA FONT

3.1. L'enunciat dels subjectes i la qüestió demogràfica

Les estimes, tot i que no són fogatjaments (!), permeten tenir una idea aproximada del nombre d'habitants d'un lloc partint del nombre de subjectes estimats. Ara bé, no tots els subjectes eren caps de família, perquè, com diu Max TURULL⁴⁶, l'avaluació de les propietats no era unitària per a cada foc de manera que la finalitat (consistent en la recollida de tributs) per a la qual es confeccionava el Manifest no coincidiria amb el mitjà utilitzat en el procés (recollida a partir dels focs). Així, alguns focs estaven constituïts, d'una banda, pels béns de l'home i, d'una altra, pels béns de la dona, de manera que ambdós cònjuges declaraven per separat, la qual cosa pot donar peu a comptabilitzacions errònies sobre el conjunt de la població. Caldria, per tant, recompondre algunes unitats familiars reajuntant marits i mullers, a fi d'aproximar-nos al nombre real de focs⁴⁷. Amb tot, creiem que les estimes són molt útils com a censos de població i fins a un cert punt són complementàries dels fogatjaments⁴⁸.

enorme, atesa la gran quantitat d'informació que conté i la seva gran varietat temàtica, i és la millor mostra de l'avenç experimentat als segles XV-XVI en la normativització de la vida local. Per últim, cal fer referència als comptes de clavaria dels segles XIV i XV, dels quals hi ha pocs llibres conservats.

46. *La configuració jurídica...*, p. 500.

47. L'historiador cervení afirma, tanmateix, que «aquesta constatació de dos manifestes en un foc no (era) ni molt menys generalitzada» (*La configuració jurídica...*, p. 501). Per la seva banda, Antoni FURIÓ afirmava que en pocs casos apareixia una dona casada com a titular d'un patrimoni separat del de l'espòs (*ob. cit.*, p. 55).

48. Tractant-se d'una font elaborada amb fins fiscals, a l'igual que les estimes, cal tenir certes precaucions amb la informació que proporcionen els fogatjaments. La historiografia francesa distingeix entre focs reals i focs fiscals prestant especial atenció al pas operat a partir de mitjan segle XIV entre un tipus i altre de focs (per a l'àmbit occità podeu veure Édouard BARATIER, *Étude des impositions provençales affouagées au Moyen-âge*, dins *La démographie provençale du XIIIe siècle au XVIe siècle*, V, París, 1961, pp. 24-29; i també Arlette HIGOUNET-NADAL, *Les comptes de la taille et les sources de l'histoire démographique de*

Molts historiadors fan càlculs sobre població operant amb coeficients que poden oscil·lar entre 3'5 i 6 habitants per foc⁴⁹. Així, multiplicant el nombre de subjectes registrats a les Estimes del 1445 per 4,5, l'índex que es creu més idoni per a aquesta època (i el més correntment utilitzat pels medievalistes), podem afirmar que a mitjan segle XV Reus tenia, seguint un criteri merament aproximatiu, a l'entorn d'uns 1.500 habitants. Però, com acabem de dir, no tots els subjectes registrats a les estimes representen focs pròpiament dits.

Altrament, les estimes de casa nostra no permeten fer un estudi demogràfic, puix que no tenim dades per tal de conèixer, posem per cas, la composició de les famílies⁵⁰; la qual cosa tampoc no es pot saber a partir dels fogatjaments, els quals es limiten a donar un llistat de noms de cada cap de casa —en les relacions *per menut*— i altres vegades ni això⁵¹. Tanmateix, les dades de població que coneixem a partir dels fogatjaments podrien, més ben dit, haurien d'ésser confrontades amb les obtingudes a partir de les estimes⁵².

Pel que fa als inscrits, en tant que es tracta de subjectes fiscals, més ben dit, de contribuents potencials, cal parar esment en el seu enunciat, inde-

Périgueux au XIV siècle, Paris, 1963). Pel cas de Navarra, cal esmentar l'estudi de Maurice BERTHE, el qual es basa en una altra mena de font d'implícacions fiscals molt més evidents: els comptes de les *pechas* (*Fams i epidèmies al camp navarrès als segles XIV i XV*, Barcelona, L'Avenç-SCEH, 1991, espec. pp. 17-28).

49. Aquest és un problema clàssic que s'ha plantejat la demografia medieval. Aquí ens interessa fer-lo ressaltar en la mesura que afecta la nostra font. Més que optar per un coeficient en concret, es pot considerar un espectre ampli de diferents coeficients com així ha fet Antoni FURIÓ (*ob. cit.*, pp. 54-55). Aquest mateix autor assenyala que a determinats components de la població no se'ls hauria d'aplicar cap coeficient, tals com als capellans i als vidus o vídues.

50. Per exemple, no podem pretendre estudiar l'estructura de la població segons el sexe o segons l'edat com diu A. FURIÓ, *ob. cit.*, p. 55.

51. Són prou coneguts a Catalunya els treballs de Josep Maria PONS GURÍ o de Josep IGLÉSIES sobre els fogatjaments, ja sia des de la perspectiva de l'estudi de la font, com essencialment ha fet el primer, o bé en l'estudi de la població medieval catalana, com ha fet el segon, la qual cosa pot fer caure en el parany de conferir als recomptes de focs un excessiu valor demogràfic. Citem tan sols, del primer autor, *Un fogatjament desconegut de l'any 1358*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXX (1963-1964), pp. 323-498 (darrerament inclòs en el seu *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, I, publicat per la Fundació Noguera el 1989).

52. La qüestió que ens podem plantejar és si el nombre de subjectes registrats a les estimes pot correspondre's o no amb el nombre de focs comptabilitzats en els fogatjaments, ja que sens dubte es tracta de fonts interdependents. Així ho ha vist David HERLIHY, segons el qual la llista de noms de la *libra* de Piuvica és molt acostada a la llista que se n'obté d'un *Liber focorum* pertanyent a la mateixa comunitat (cfr. *Direct and indirect taxation in Tuscan urban finance, ca. 1200-1400*, dins *Finances et comptabilité urbaines du XIIIe au XVIe siècle*, Brussel·les, 1964, p. 395). Obviament, en el nostre cas caldria disposar de registres més o menys coetanis, tant d'un tipus com de l'altre, i que a més a més estiguessin complets. Pel cas de Reus, coneixem dades sobre el nombre de focs dels següents anys: 1339, 1358, 1365-70, 1378, 1392; 1405, 1407, 1413, 1457, 1497; 1515, 1553, 1563-64 (Cfr. Josep IGLÉSIES, *Síntesi de la població del Baix Camp a partir del s. XIV*, Reus, 1980).

pendenment de les qüestions que més que res poden interessar als estudiosos de l'onomàstica⁵³.

Per regla general, de cada individu s'indica el nom i cognom. De vegades es tracta d'individus indirectament al·ludits, com en els següents exemples extrets de les Estimes del 1445: els hereus d'en Joan Clergue, l'*uxor* d'en Bernat Roig, el gendre d'en Rovira, etc. Enfront d'aquests declarants simples, trobem casos duals o fins i tot múltiples, o sia, quan un subjecte, que cal considerar principal, apareix acompanyat d'un altre, per exemple: Jaume Banús i son fill, Arnau Enveja i sa mare, etc.

Les dones són consignades normalment amb el nom del marit, com en l'exemple ja esmentat; hom s'hi refereix també mitjançant els noms «femenitzats» del seus marits, com na Roja, na Cirera, etc.⁵⁴. Atès que sovint van acompanyades de fills menors d'edat, interpretem que es tractava de vídues usufructuàries dispostàries dels béns del marit difunt. Altrament, és poc habitual trobar pubilles ja que, com és sabut, les dones estaven normalment excloses de les herències i sotmeses al sistema de la dot.

En alguns casos apareixen indicacions de «majors de dies» en contraposició amb homònims «menors de dies»; en altres casos figuren àlies o renoms que no sempre podem distingir del nom veritable. Els noms dels forasters solen anar acompanyats per indicacions sobre el lloc de pertinença.

Finalment, les estimes consignen professions, però només les d'alguns subjectes. Concretament, a les del 1445 hi trobem ferrers, sabaters, paraires, sastres, barbers, etc., o sia, menestrals que probablement no eren tampoc tots els que hi havia a la vila en aquella època, a part que trobem a faltar moltes altres mencions de professions que, sens dubte, també hi eren presents. Caldrà recórrer, doncs, als Protocols Notarials per tal de compensar les mancances de les estimes. De fet, en el Reus del segle XV no devia existir gaire diversitat professional considerant que la manca o proliferació d'indicacions d'aquesta mena està molt en relació amb l'estadi evolutiu en què es trobava la societat d'aquella època. No és cap novetat: quan la majoria era pagesa tan sols tenia sentit especificar les professions d'aquells indi-

53. Pel que fa a Reus, és molt útil el recull a bastament documentat de Ramon AMIGÓ I ANGLÉS, *Materials per a l'estudi dels noms de lloc i de persona, i renoms, del terme de Reus*, Reus, 1988. Hom podria confrontar l'onomàstica d'unes estimes i altres, mitjançant l'observació de les desaparicions i de les permanències dels components dels diferents grups familiars amb la finalitat de fer un balanç sobre la mobilitat de la població, bo i determinant el grau d'arrelament de cada llinatge –si per això últim entenem únicament les famílies que portaven un mateix cognom–. Podeu veure, per exemple, l'estudi, confegit a partir de cappatrons, d'Antoni FURIÓ, *Onomàstica medieval d'Alzira: noms, cognoms i renoms*, dins «Onomàstica», XXIII (març 1986), pp. 285-304.

54. Per tal de conèixer els seus noms caldria fer, en tot cas, un escorcoll en d'altres fonts com els Protocols Notarials.

vidus que eren diferents a la «normalitat» (diguem-ne pagesia) i a mida que, segons sembla, es va accentuar la divisió social del treball hom fou més propens a deixar constància en el registre d'una major diversitat d'oficis o professions⁵⁵.

Dins del terme de Reus quedaven inclosos, com ja hem dit, dos nuclis de població fiscalment subjectes a Reus. El 1445, si ens cenyim al nombre de propietaris que hi trobem registrats, cada llogarret era habitat a penes per una dotzena de famílies, tot i que segurament estaria més poblat Castellvell que Almoister. Sigui com vulgui, el fet d'ésser registrats a les estimes porta implícita una afirmació territorial de l'impost com a reflex del domini que la vila de Reus exercia sobre la ruralia més propera. Cal fer notar que ambdues poblacions eren inscrites a les estimes dels segles XIV i XV en apartats específics, la qual cosa es mantingué al XVI. Si més no, en aquest segle es pot apreciar ja una certa emancipació d'ambdós llogarrets respecte de Reus.

Pel que fa als forasters, ja hem dit que a continuació del nom se solia indicar la localitat de pertinença. Es tracta, lògicament, de poblacions situades a tocar o ben a prop del terme de Reus, com la Selva, l'Aleixar, Vila-seca..., però també trobem (el 1445) propietaris de Tarragona i àdhuc de Barcelona. Potser fóra més apropiat utilitzar el terme més específic de «terratinents» per referir-se a aquest grup, ja que en la majoria de casos els únics béns que es declaren són terres, tot i que, almenys pel que fa als forasters del 1445, el nombre de parcel·les per possessor sol ser bastant minso.

3.2. La titularitat de béns: possessió i/o propietat

Pel que fa als subjectes als quals els era reconeguda la facultat de declarar, podem fer-nos les següents preguntes: ¿es tracta de propietaris *strictu sensu*?, ¿era igual ser propietari que ser possessor?, ¿què cal entendre per «propietat» a l'època considerada?. Així doncs, previ a tot cal qüestionar el sentit mateix de la noció de propietat, puix que sembla impropï, o si més

55. Tal com hem dit, els estimadors del 1445 es limitaren a anotar les professions de la gent d'ofici, o sia, les d'aquells individus situats més aviat en els esglaons mitjans de la jerarquia social, la qual cosa ens fa recordar que, com deia Philippe WOLFF, «aux deux extrémités de l'échelle sociale, la classification pouvait manquer de précision» (*ob. cit.*, p. 81) i, per consegüent, hom prescindia en aquest cas d'indicar-ne res.

no abusi, anomenar propietaris a tots els subjectes que hi són registrats⁵⁶. Cal dir —bo i recordant que la propietat estava immersa en un marc de relacions feudals prou consolidada en aquella època i que l'emfiteusi era la relació contractual dominant a les nostres contrades—, que tothom sabia a què atènyer-se en parlar de propietat o de possessió, dues nocions que tothom reconeix com a ben diferents però que de vegades s'usen com a sinònims.

Les estimes de Reus es limiten a inventariar béns sense fer precisions de cap mena, la qual cosa pot portar a falses apreciacions si tenim en compte que podien ésser valorats béns tinguts en diferent grau o títol de possessió⁵⁷. Així, en el moment de fer la declaració hom podia incloure en el seu llistat tant béns considerats alous, i per tant tinguts en plena propietat, com també possessions emfitèutiques, o sia, terres sotmeses al pagament de censos a un propietari eminent. D'aquesta manera, s'era propietari per uns béns i possessor per uns altres. Cal suposar que els possessors útils havien de declarar els immobles pels quals pagaven censos, mentre els propietaris havien de declarar només els censos que rebien d'aquells altres⁵⁸. Tanmateix, les estimes de Reus, tret d'un sol cas⁵⁹, no donen cap informació sobre els censos que es pagaven⁶⁰. Això no obstant, tenim la impressió que pel cas de Reus el que es feia declarar a cada subjecte obeïa a uns mateixos criteris, tant al segle XIV com al XVI.

Així doncs, no podem ignorar davant d'un simple inventari de béns les relacions jurídico-econòmiques que es creaven al voltant dels mitjans de

56. Antoni FURIÓ rebutja «l'accepció de propietat per caracteritzar la tinença de la terra» i opina que és «possible parlar de jerarquia econòmica o de nivell de patrimoni, que no d'estructura de la propietat» considerant que els individus inscrits en els padrons eren, abans de tot, emfiteutes (*ob. cit.*, p. 132). És clar que en aquest cas hom es refereix únicament a les terres i al seu règim de tinença.

57. A Liorna, per exemple, hom feia distinció entre la terra tinguda pel propietari «a conduzione diretta» d'aquella altra que era cedida i per la qual es pagava un cànon anual (cfr. B. CASINI, *ob. cit.*, p. IX).

58. M.C. DAVISO havia exposat el mateix principi: «Il possessore infatti e non il proprietario era tenuto alla denuncia dei beni che teneva in affitto o a colonia parziaria o in manso; al proprietario toccava la denuncia del reddito che ne ritroeva in denaro e in natura, reddito viceversa scontato come gravame a carico dell'affittuario» (*I più antichi catasti del comune di Chieri (1253)*, dins «Bollettino storico-bibliografico subalpino», XXXIX (1937), p. 83; cita recollida per Alberto GROHMAN, *art. cit.*, pp. 11-12). Podia donar-se el cas, tal com apuntava WOLFF en relació amb les estimes tolosanes del 1459, d'immobles registrats dues vegades, és a dir, per part del propietari i per part del llogater.

59. A les estimes que hem de considerar com de finals del segle XIV s'anoten els censos que es pagaven per cada peça de terra, indicant també els censalistes que percebien aquests censos, la qual cosa confirma el fet que aquests declarants eren possessors —si volem propietaris útils—, d'alguns, que no tots, els béns que declaraven.

60. A Tolosa, segons informa WOLFF en relació amb les estimes del 1335, els censos (càrregues) es descomptaven de les vèlues dels immobles sense necessitat de ni tan sols fer-ne menció (*ob. cit.*, p. 59). A més, hi havia distintes categories de censos: «*oblies menus*» i «*oblies grosses*»; aquests últims, segons l'autor, eren el «veritable revenu se pretant beaucoup mieux au jeu des sous-inféodations».

producció, essent com era indissociable el nexa propietat-rendes, quinta-essència de l'estructura feudal de la propietat.

3.3. Tipologia de béns i problemes d'utilització

Tal com deia Max TURULL: «el Manifest (Estimes) es va estructurar de forma diferent a les diverses viles i ciutats en què va arrelar»⁶¹. A les estimes de Reus s'estableix una separació entre els béns de tipus urbà i les terres, la qual cosa està en correlació amb la divisió establerta en el si de les comissions d'estimadors, encarregats els uns dels béns de la vila, i els altres dels béns situats fora vila. Així doncs, aquesta separació condicionarà l'anàlisi de la riquesa social⁶². De tota manera, creiem que també es pot establir la següent classificació tripartita: 1. Béns immobles urbans; 2. Béns immobles rurals (o terres); 3. Béns mobles⁶³.

A les estimes reusenques cada bé és anotat precedit per un *ítem*; en alguns casos (principalment pel que fa a les terres) s'indica la ubicació o bé les afrontacions. Al marge dret de cada full apareixen anotades les vàlues, en lliures i en sous, i al final de cada declaració figura la suma de tots els valors que hom hi havia consignat.

Tot seguit, passarem a veure les diferents categories de béns prenent de model les Estimes del 1445 (vegeu quadres corresponents)⁶⁴.

a) Els béns de tipus urbà

Es corresponen a tot el que es trobava dins el «clos de la vila», segons l'expressió dels coetanis, incloent-hi tant béns mobles com immobles.

61. *La configuració jurídica...*, p. 493. El fet, com a Reus, de no separar el moble de l'immoble pot pressuposar un estadi menys evolucionat. A Cervera, ciutat de segon rang, es constata, malgrat tot, un abrumador pes específic de la riquesa immoble (unes 3/4 parts de la riquesa total), segons els càlculs efectuats per Max TURULL i Jaume RIBALTA: *Ciutat i poder...*, pp. 120-121). Nogensmenys, els béns mobles representaven, segons aquests mateixos autors, el tipus de riquesa diferencial.

62. De la mateixa manera que en els Manifests de Cervera la separació moble-immoble ha condicionat el tipus d'anàlisi realitzat fins al moment sobre els dits Manifests. En la separació establerta entre els béns immobles i els mobles, Max TURULL i Jaume RIBALTA prenen com a base «les dades empíriques concretes de la manifestació del notari Antoni Toldrà» per tal d'establir una delimitació: «són considerats com a béns immobles o «*siti*» la terra, les cases, els arrendaments, els censals i els violaris; en canvi, són béns mobles els productes agrícoles, els animals de càrrega i agrícoles, estris de tota mena i el diner en efectiu» (*Ciutat i poder...*, p. 102).

63. Es tracta de la mateixa classificació tripartita emprada per Philippe WOLFF, *ob. cit.*, p. 55; com també per R. CIERVIDE i J.A. SESMA, *ob. cit.*, espec. caps. III-IV, pp. 49-66.

64. Atès que, com acabem de dir, aquests quadres estan elaborats sobre la base de les dites Estimes, cal advertir que l'esquema obtingut no és exactament extrapolable a les restants estimes reusenques, i menys encara a les estimes d'altres llocs, però és prou vàlid per mostrar les diferents categories de béns que normalment surten registrats a les estimes d'aquí i d'arreu.

Comencem pels albergs, els quals solen encapçalar totes les declaracions. A les estimes dels segles XIV-XV hom es refereix a les vivendes amb el terme «alberg» i a les del XVI amb el de «casa». Caldrà saber quants albergs hi havia a la vila per tal com el nombre obtingut podrà posar-se en relació amb el nombre de subjectes estimats, de la qual cosa en resultarà un «coeficient de propietat immobiliària». Obviament, es donen situacions diferenciades, tant pel que fa a les vàlues com pel que fa a la possessió, puix que no tothom declarava albergs, i alguns, en canvi, en declaraven més d'un. En aquests casos es té cura d'assenyalar aquell que devia ser la residència principal del declarant mitjançant l'expressió «*alberch on està*». Encara que per regla general cada alberg representaria una unitat d'habitatge, també podria donar-se el cas de famílies convivint sota un mateix sostre; per exemple, quan trobem meitats d'albergs pertanyents a diferents declarants tantmateix emparentats.

Altrament, és impossible confeccionar un mapa de localitzacions, ja que, per regla general, les anotacions dels albergs només van acompanyades de la vàlua respectiva. Algun cop apareixen valoracions conjuntes d'albergs amb altres immobles, com pot ser el cas d'un alberg i un obrador⁶⁵, pel fet que això últim devia constituir un apèndix del primer. Nogensmenys, a través d'alguns immobles de tipus urbà coneixem les activitats desenvolupades a la vila, encara que no tant com voldríem. Per exemple, ignorem quina mena de treball artesanal es realitzava en cada un dels obradors que surten mencionats, excepte aquells que eren utilitzats en la fabricació d'oli. La possessió de corrals constitueix certament un bon índex a tenir en compte si es vol apreciar quin paper podia tenir la ramaderia dins el conjunt de l'economia vilatana i en l'àmbit domèstic dels reusencs.

A les Estimes trobem anotacions genèriques de «moble», com a avaluacions de diferents béns que no s'especifiquen. Probablement, hom tindria en compte objectes molt diversos: estris de casa, mobiliari, roba, eines, etc., tot i que els béns més insignificants, de poca vàlua, devien quedar exclosos de la denúncia⁶⁶. Hem observat (Estimes 1445) que algunes vegades s'anoten béns mobles separatament del que era l'avaluació genèrica del moble, tals com un carro, una lloriga, roba...; i a les estimes més tardanes s'anoten eines d'ofici sense precisar, tanmateix, ni el tipus d'eina ni l'ofici al qual es refereix.

65. Un obrador, en el sentit de taller, era el lloc on treballava algú en les feines d'un ofici, indústria, comerç, segons la definició que dona l'ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 7, p. 836. Pot ser curiós que en aquestes Estimes no hi hagi mencions de molins, bé que en aquesta qüestió cal tenir en compte que obrador i molí podien ser a l'època termes pràcticament sinònims.

66. Pel que es refereix a les estimes d'Olite del 1264, SESMA sosté que sota el terme de «moble» hi seria inclòs tot, tant el moble productiu com l'improductiu (R. CIERVIDE/J.A. SESMA, *ob. cit.*, p. 31).

Quadre 1

TIPOLOGIA DE BÉNS A PARTIR DE
LES ESTIMES DE 1445.

BÉNS IMMOBLES	A. BÉNS URBANS	
	categories de béns	
	alberg/(casa) obrador (d'oli) corral altres dependències: adoberia celler/(forn) teuler ...	
BÉNS MOBLES	verger/(pati)	
	«moble» (...)	
	blat/farina vi oli altres: faves roldor...	productes agrícoles
	bestiar	ramaderia
	diners	numerari
	deutes	
	censals (morts) « (vius)	crèdit i renda

Pel que fa a la ramaderia, ens trobem davant dues serioses limitacions, puix que no s'especifica ni el nombre de caps ni tan sols el tipus de bestiar⁶⁷, i això malgrat la importància que devia tenir la ramaderia a Reus, segons es palesa a través de les ordinacions locals o, si més no, per la presència de corrals a moltes llars. De tota manera, si les mencions de corrals són relativament abundants, les de bestiar, en canvi, són ben escasses. De nou, cal suposar que tan sols es declarava una part del bestiar: aquell que era utilitzat com a negoci amb vistes doncs a l'obtenció d'uns beneficis.

Pel que fa als productes agrícoles, hi són consignats tant productes en brut (gra, forment, civada, faves...) com elaborats (farina, vi, oli). Un factor que cal tenir present és l'època en què fou confeccionada l'Estima, atès que, segons el període agrícola, devia variar tant la quantitat com la mena de productes que els declarants podien manifestar. De tota manera, cal suposar que només eren avaluats els excedents, mentre que tot allò que pogués ser considerat necessari per a la subsistència devia quedar al marge de la sostracció fiscal.

Respecte als censals, cal encarar-nos en primer lloc amb un problema de caire semàntic a causa de la doble significació del terme, puix que unes vegades es refereix a censals morts i unes altres a censals vius. En efecte, no sempre és possible distingir entre censals pròpiament dits o bé censos emfitèutics, ja que la sola menció de la paraula «censal» tant pot fer referència a rendes provinents de la possessió de béns (censos) com a rendes derivades de la prestació d'un capital (crèdit)⁶⁸. De totes maneres, ens trobem amb casos de propietaris que declaren censals tant d'un tipus com de l'altre i sempre es té cura d'avaluar-los per separat. Tocant ara a l'estimació dels censals morts, la qüestió seria saber si es tenien en compte les rendes que els censalistes percebien o bé el capital que hi havien invertit⁶⁹. Una altra qüestió que es pot plantejar és la que ateny a la seva naturalesa: si eren considerats com a béns immobles o com a béns mobles⁷⁰.

67. A través del *Llibre de la Cadena* podem veure que es feia distinció entre un bestiar gros, referit a bovins i a équids, i un bestiar menut, referit a porcins, ovins, caprins... Si més no, a l'Ord. n.º 239 es deia de fer pagar talla «segons la natura del bestiar». Altrament, alguns subjectes declaren abelles (cal entendre ruscus) i fins i tot colomers.

68. Només és clar en les expressions següents: «cabals de censals» o «los cabals sobre universitat e singulars» (censals morts en aquest cas); «sensals en fadiga e loisme stimat» (censos en aquest altre). Curiosament, la darrera expressió també s'empra als cappatrons d'Alzira (Cfr. T. PERIS ALBENTOSA, *art. cit.*, p. 120).

69. A Cervera, el 1332, s'originà una polèmica en relació amb els censals i violaris sobre què s'havia de declarar: si el capital o si la renda. La solució que acabà imposant-se, segons sembla, fou de taxar els censals per allò que es rebia anualment i no pas pel capital (cfr. M. TURULL, *ob. cit.*, pp. 470-71 i 535). Tanmateix, a les estimes del 1390 (?) de Reus trobem declaracions de censals morts pel valor del capital, com mostra el següent exemple en el qual s'especifica també la renda: «fa de censal mort XI s. per XXV ll.», essent el darrer valor comptat com a estima.

70. Nogensmenys, a Cervera, ja el 1332, arran de la qüestió sobreesmentada sorgí el dubte de si calia taxar els censals com a moble o com a *siti* (immoble), atès que els Manifests s'estructuraven en funció d'aquesta separació de béns (cfr. M. TURULL, *ob. cit.*, pp. 470-71). De fet, malgrat que els censals morts es creaven a partir d'una cessió de capital, sembla més lògic de considerar-los immobles perquè, un cop creats, es compraven i es venien talment com si fossin béns seients. Pel cas de Reus aquest dilema ni tan sols es plantejaria, atès que a les estimes no es feia cap distinció entre ambdues categories de béns.

Finalment, cal dir que s'anoten també certes quantitats de diner líquid i quantitats degudes, encara que normalment no s'especifica qui n'era el creditor; o també quantitats que els fossin degudes, per la banda, doncs, del creditor, sense tampoc especificar qui n'era el deutor. Així doncs, ens manquen les dades que permetrien reconstruir la xarxa d'endeutament que hi havia a la vila de Reus el 1445. Tanmateix, tenim altres possibilitats d'estudi, tals com determinar la proporció dels endeutaments, en relació doncs amb el muntant de les fortunes de cada subjecte.

b) *Els béns rurals*

Fa referència a tot el que estava situat «fora el clos» però dins el terme de la vila (el terme era aleshores més reduït que l'actual). Les terres, en consonància amb una economia agrària dominant a l'època, reben un tracte preferencial i el cabal d'informació que se'n pot obtenir és molt superior al dels restants béns. Ja des de les estimes del XIV cada peça de terra surt mencionada seguida de la seva ubicació, encara que no sempre, i de les seves afrontacions, una o dues normalment. De fet, a les estimes reusenques la separació entre béns urbans i béns rurals es plantejava més aviat com una separació entre les terres, d'una banda, i els restants béns, d'una altra⁷¹. Malgrat les mancances que anirem constatant, no hi ha dubte que les estimes reusenques poden ésser molt útils de cara a l'estudi de la configuració del paisatge agrari, partint del nombre i distribució de les parcel·les i partint també de la tipologia de cultius⁷².

Hom podria assajar de fer una recomposició del terme a partir de les parcel·les que van acompanyades de la respectiva partida d'ubicació. Però pel fet que no sempre és així, cal preveure un considerable nombre de parcel·les d'impossible o de molt dubtosa localització. De fet, els estimadors, familiaritzats com estaven amb el paisatge de la seva època, sovint s'estalviaven d'esmentar la partida i només assenyalaven algunes de les vàries afrontacions que devia tenir cada parcel·la, les suficients per tal d'assegurar unes referències mínimes. Hi ha dues menes d'afrontacions: aquelles que presenten els noms dels veïns amb les terres limítrofes (sense especificar els cultius d'aquestes) i les que fan referència a elements diversos que integraven el paisatge rural, com ara camins, torrents, etc..

71. De tota manera, en l'apartat de les terres també poden incloure's avaluacions d'altres tipus de béns, tals com cabanes, amb una utilitat bàsicament ramadera.

72. Cal citar almenys un autor, entre els molts que hi ha dedicats a Itàlia a l'estudi del paisatge agrari a partir, precisament, dels cadastres d'època medieval: Giorgio CHERUBINI, *Signori, contadini, borghesi. Ricerche sulla società italiana del Basso Medioevo*, Firenze, 1974, en part a partir d'una magnífica col·lecció documental com és la *Tavola delle possessioni* de Siena.

Quadre 2

BÉNS
IMMOBLES
(terres)

B. BÉNS RURALS	
categoria de béns/tipus de cultiu	
terra de pa	extensiu
hort (tros d'hort) (mig hort) ...	intensiu
hort clos tria	
figueres	
vinya └─mallol/mallola olivar/oliveres farraginal roldorar	especulatiu
terra/tros tros de terra sort/clot (...)	indet.
erm/terra erma	erm

Molts cops, sense saber el nom de la partida, podem localitzar una parcel·la, encara que només sigui per aproximació, a partir de les afrontacions de tipus orogràfic⁷³. En suma, a través de la cartografia del terme podríem veure la distribució del parcel·lari, tant pel que fa als tipus de cultius com pel que fa a les vàlues de les terres, si bé *a priori* cal suposar que les terres de més qualitat i de més valor es localitzaran en l'anell més immediat a la vila mentre que en els indrets més allunyats hi haurà les terres de menys qualitat. Així mateix, serà interessant veure les transformacions operades sobre l'espai agrari a través de les estimes de diferents anys i èpoques. Altrament, es pot determinar el grau de dispersió de les parcel·les posseïdes per cada subjecte, especialment pel que fa als més grans terratinents de la vila, com a possessors destacats d'un major nombre de parcel·les.

De fet, tot estudi sobre parcel·lació s'inicia per una quantificació del nombre de parcel·les, com a índex de la major o menor fragmentació de l'espai agrari que estem considerant. Ara bé, el terme de Reus no estava únicament compost per una gran quantitat de parcel·les soltes, la qual cosa reflecteix una micro-possecció molt accentuada, sinó també per explotacions agràries coherents, o sia, per masos. A les nostres Estimes es detecta la presència d'alguns masos, si més no com a topònims de localització d'algunes parcel·les.

No cal dir que fóra també molt útil conèixer l'extensió superficial de les terres. Tanmateix, no tenim dades de superfície, si exceptuem alguns casos molt puntuals⁷⁴. Sembla, però, que devia existir una relació entre el tamany de les parcel·les i el valor que hom els assignava, si bé es tindrien en compte almenys dos factors més, tals com: el tipus de cultiu i la localització⁷⁵.

73. No cal dir que els reculls sobre toponímia, com l'obra de Ramon AMIGÓ pel cas de Reus, són de gran ajuda. Pel Camp de Tarragona cal fer avinent que hi ha una gran quantitat d'estudis sobre la toponímia dels actuals termes municipals gràcies a la labor d'un bon nombre d'estudiosos d'aquestes contrades.

74. A les estimes de les ciutats italianes era corrent indicar-ne l'extensió, expressada amb unitats de diferent denominació i valor segons el lloc. Si més no, existia una valoració tècnica de les terres ja que les mesures que es prenen estaven al càrrec de veritables agrimensors. Sobre aquesta qüestió podeu veure A. GROHMAN, *art. cit.*, espec. pp. 10-11. Contràriament, davant la manca d'indicacions d'aquesta mena, com en els padrons de Sueca, Antoni FURIÓ opinava que «el silenci de les fonts (...) obeeix sens dubte a la finalitat fiscal que tenien els padrons de riquesa. Mentre als llibres de sequiatge interessava conèixer l'extensió de les terres regades per tal d'aplicar-hi el mòdul establert, als padrons de riquesa els interessa només el valor fiscal de les heretats sobre el qual s'aplicarà el cànon de la peita fixat pels Jurats» (*ob. cit.*, p. 67). Tanmateix, no creiem que aquest argument sigui del tot vàlid perquè si no, ¿caldria considerar que els padrons d'Alzira o de Castelló, els quals sí donen mesures de superfície, no tenien una finalitat també fiscal?

75. Caldria veure també si en la valoració de possessions emfitèutiques es tenien en compte els censos que els possessors satisfien. Sobre aquesta qüestió afirmava WOLFF, referint-se als béns en general, que no hi havia cap relació fixa entre les vàlues i els muntants dels censos (*ob. cit.*, p. 59).

Altrament, aquesta font permet estudiar la distribució dels cultius d'un terme. Sobre la base de les Estimes del 1445, hem establert la següent classificació (tal com podeu veure en el corresponent quadre): cultius extensius —terres de pa—, especulatiu —vinyes/olivers— i intensius —horts—, a tots els quals cal afegir-hi les terres improductives —erms— i d'altres de caràcter indeterminat, o sia, parcel·les de les quals no s'especifica cap cultiu en concret. Així mateix, podríem establir una separació entre cultius de regadiu i cultius de secà⁷⁶. Cultius de regadiu serien, a més dels horts, les anomenades trilles (escrit *tria* als documents), puix que sens dubte es tractava d'un tipus d'hort⁷⁷.

De fet, a les estimes hom realitzava una descripció simplificadora i alhora encobridora de l'extensa gamma de cultius que es conreaven. Per exemple, sota el nom genèric de «terres de pa» ignorem quins tipus de cereals en concret es cultivaven o quins serien els més cultivats. Altrament, mentre que pel cas de les estimes del XIV trobem moltes anotacions d'indeterminats (abunden els trossos de terra sense precisar el tipus de cultiu), la varietat de cultius que presenten les estimes més modernes denota que es percebia ja una clara diversificació de l'espai agrari. Sigui com vulgui, a partir de les estimes del segle XV i posteriors es fa evident la configuració inorgànica del terrer, pel fet que sovint apareixen cultius de diferent mena valorats conjuntament⁷⁸. En síntesi, si es vol veure la importància de cada cultiu caldrà fer-ho en funció de dues variables: la parcel·lació i l'estimació⁷⁹.

Pel que fa als problemes més específics que la font planteja, cal fixar-se primerament en les correccions, evidentment fetes *a posteriori* en produir-se traspassos de béns. La successiva sobreposició d'esmenes pot desfigurar poc o molt el registre. A les Estimes del 1445 trobem alguns béns suprimits

76. La frontera entre el regadiu i el secà no s'ha d'establir únicament entre els horts i la resta de cultius tenint en compte que surten mencionats alguns cultius etiquetats de «reguius», com seria el cas concret d'una terra de pa reguiu.

77. En la segona accepció, una trilla és definida com un tros de terra prop de poblat, clos i amb casa, generalment regadiu i plantat principalment d'arbres fruiters; cfr.: ALCOVER-MOLL, *Diccionari Català-Valencià-Baleà*, X, pp. 524-525. En alguns casos hem trobat a les estimes mencions de trilles equiparades a horts.

78. Pot donar-se una gran variabilitat de combinacions: terra de pa/oliveres; vinya/roldorar; terra de pa/figueres; erm/oliveres etc. Aquest caràcter inorgànic del paisatge agrari es reflecteix també a través d'altres fonts, com els capbreus.

79. Cal prevenir-se, però, de falses apreciacions tenint en compte, com adverteix Antoni FURIÓ, que «un cultiu amb major parcel·lació que un altre no vol dir que estiga més estès» (*ob. cit.*, p. 78). Evidentment, aquesta observació no caldria fer-la si coneguéssim la superfície de cada parcel·la.

per mitjà d'un ratllat indicant als marges —encara que no sempre— el nom, en lletra menuda i gairebé il·legible, del destinatari del bé⁸⁰. Al mateix moment calia afegir els béns que havien estat objecte d'adquisició a les declaracions dels destinataris. Aquestes modificacions normalment són ben visibles mercès a una tonalitat diferent de la tinta o mercès a una cal·ligrafia diferent a l'original. Qualsevol canvi alterava les sumes dels totals, les quals en principi calia que fossin corregides i substituïdes per nous valors. Així doncs, el criteri que caldria seguir fóra tenir en compte només les anotacions originàries i no pas les que han estat afegides després, sempre i quan, com a les estimes de Reus, sigui relativament fàcil distingir l'abans i el després. No cal dir, però, que a través d'aquestes correccions podem copsar les transformacions operades en el si d'alguns patrimonis i la seva evolució a curt termini, o a llarg termini en el cas d'ampliar la recerca a d'altres estimes. De tota manera, a les Estimes del 1445, ja sia potser perquè no van ser gaire utilitzades, es detecten poques esmenes.

Un altre problema es deriva dels errors de càlcul sobre els valors d'estimació, ja que l'escrivà podia cometre, i de fet cometia, alguns errors a l'hora de sumar les vàlues dels béns adscrits a cada patrimoni. Per consegüent, no podem donar mai per vàlides, *a priori*, les xifres dels totals que expressen la base imposable de cada declarant si abans no duem a terme una revisió acurada de les dites sumes. Qualsevol error, per insignificant que sigui, fa perdre fiabilitat a tot anàlisi de tipus quantitatiu que es basi en aquelles xifres.

A propòsit de quantificar, un altre fet perturbador és l'anotació, com ja hem dit, d'avaluacions compostes per diferents tipus de béns comptats tots dins la mateixa vàlua. Com mostra el següent exemple extret d'unes estimes del XVI: «*forment e tot gra, vi, oli, deutes, dinés*» valent tot 30 lliures. La proliferació d'aquestes anotacions comporta un seriós obstacle, ja que d'aquesta manera és impossible obtenir xifres globals que es corresponguin realment a la suma de tantes vàlues com béns hi són anotats.

3.4. *Cloenda: algunes propostes d'anàlisi de la riquesa social*

Les estimes ens porten, com dèiem al començament, a l'estudi de les estructures socio-econòmiques sobre la base, si més no, de la riquesa manifestada per tots i cada un dels subjectes registrats. Per començar, podem contrastar fortunes pertanyents a subjectes amb diferent nivell de fortuna. Només cal mostrar dos casos extrets de les Estimes del 1445: per un cantó,

80. En altres llocs, les esmenes aporten més indicacions. Així, a Sueca, s'indicava el destinatari però, a més a més, especificant el dia en què fou feta la correcció, diferent del dia en què realment tingué lloc el traspàs (cfr. A. FURIO, *ob. cit.*, pp. 147-149).

Bernat Solzina, personatge que compta amb una notable estima, unes 1.680 lliures (com ell hi ha uns quants més amb patrimonis situats per damunt de les 1.000 lliures); per un altre cantó, un tal Pere Coll, barber de professió, que compta amb només 60 lliures, fortuna equivalent a 1/28 part de l'anterior. Ambdós representen extrems de la desigualtat econòmica que hi havia en aquella societat. Els majors acumuladors de riquesa, amb fortunes que sobrepassen o s'acosten a les mil lliures, constituïen una minoria. Molts n'hi havia que eren possessors de patrimonis més modestos (al voltant de 400 lliures), i d'altres que, a jutjar pel nombre escàs de béns registrats, tenien una riquesa mínima, molt per sota del citat Pere Coll⁸¹. Com és lògic, els patrimonis més grans solen posseir de tot. Tal diversitat implica posseir en quantitat (pel nombre de béns) i en qualitat (pel seu valor). Malgrat tot, estem segurs que la societat baixmedieval reusenca no encabia grans desigualtats, en comparació amb localitats més grans on els més rics estarien molt per sobre dels majors possessors de Reus i, per consegüent, amb extrems de riquesa més polaritzada.

A partir de les estimes es pot assajar d'obtenir una instantànea estratigràfica de la societat en funció de l'estatus sòcio-econòmic de cada subjecte, si és possible tenint en compte les divisions practicades a l'època en base a les anomenades mà major, mà mitjana i mà menor (grans, mitjans i menuts, com diria Francesc Eiximenis)⁸². Aquesta classificació és força interessant si, com veurem, podem conèixer la relació establerta entre els nivells de fortuna i la tributació que s'hi feia correspondre⁸³.

En els acords presos al Consell de la vila alguns cops es detallen les acotacions practicades en el moment de fer la repartició d'una talla. Podem destacar-ne una, realitzada el 1463, en temps doncs de la guerra del Principat, quan la vila va haver de fer front a sovintejades contribucions. Davant la necessitat de pagar les soldades dels homes tramesos a l'Arbós, el Consell va determinar de fer tres mans i «*que de les tres mans que los que an de VIII(m) amunt que vag de mà major, e los de IIII(m) fins a VIII(m) de mà*

81. O sia, pel valor d'unes poques lliures. Com diuen Max TURULL i Jaume RIBALTA, els potents econòmicament podien adquirir per compra tot el que d'altres tenien (*Ciutat i poder...*, pp. 122-123). Recordeu, si més no, el que ja hem dit referent als miserables en el primer apartat d'aquest mateix article.

82. A Reus la configuració en tres mans fou instituïda el 1389 quan la mà menor obtingué el vist-i-plau, per part del senyor (el cambrer), per a formar part del govern local juntament amb les altres dues mans; la seva emergència fou conseqüència de les tensions socials que convulsionaren la vila durant aquell any i els que el precediren (vegeu E. GORT, *Pere de Luna i la senyoria de Reus*, Reus, 1987, p. 37). Una de les estimes del segle XIV data precisament d'aquesta època.

83. Sobretot si es tracta d'acotacions fetes dins el període de vida útil de les estimes estudiades. Ezequiel GORT ha posat en relació (a *Població i societat...*, p. 20) els muntants individuals de riquesa de les Estimes del 1445 amb les acotacions realitzades el 1463 —el text de les quals transcrivim en el següent paràgraf—, quan aquelles estimes probablement havien estat ja reemplaçades per unes altres. Això no obstant, val a dir també que no tenim cap altra notícia més propera al 1445.

migana, e de IIII(m) aval mà manor, e axí vol lo dit consel que aquesta desliberació vàlega per totes despeses e tremeses qe.s façan per esguart de la gera e no en altra manera»⁸⁴. La divisió a tres mans era una manera de tenir en compte mínimament la capacitat contributiva dels vilatans. Els nivells de riquesa de cada mà, expressats en lliures, eren en aquella ocasió: mà major, tots els que tenien un muntant de riquesa superior a les 400 lliures, els quals havien de contribuir amb 2 sous; mà mitjana, entre 200 i 400 lliures, tocant a pagar 1 sou; i mà menor, menys de 200 lliures, amb assignació de mig sou.

Setanta anys després s'aprecia ja un augment substancial en els nivells assenyalats: mà major, més de 1.000 lliures; mà mitjana, entre 400 i 1.000 lliures; mà menor, menys de 400 lliures⁸⁵. Aquest canvi demostra que durant tot aquest període la riquesa va anar *in crescendo*. L'ascens dels llistons de cada mà senyala —almenys així ho creiem— una diferenciació econòmico-social més accentuada del que ho estava abans. Similars acotacions eren practicades en moltes altres localitats sobre la base també de divisions per mans⁸⁶.

De fet, a partir d'una sèrie més contínua d'estimes, com són les del segle XVI, serà possible veure quina fou a nivell global l'evolució de la riquesa a Reus, la qual cosa podrà indicar-nos si la població tendia a un enriquiment o a un empobriment, tenint en compte, però, l'expansió demogràfica operada en tot aquell interval de temps. Efectivament, de les estimes del segle XV a les del XVI el volum de la riquesa degué incrementar-se en part a causa de l'augment de la població —de la qual cosa no hi ha cap dubte—, però a través d'aquelles podríem veure si aquesta riquesa tendí a redistribuir-se entre el conjunt de la societat o si, contràriament, tendí a concentrar-se a les mans d'uns pocs, per tal com una bona part dels béns que eren objecte de cessió per part d'uns grups podien en part ésser acumulats per uns altres. Altrament dit, podríem veure si internament va tenir lloc una polarització (a causa d'un distanciament entre les capes socials extremes) o una nivellació social (per recomposició de les capes intermitges) i a quins grups en concret beneficià.

A més, confrontant la riquesa de cada individu amb les seves professions —quan aquestes ens siguin conegudes—, podríem estudiar la jerarquia

84. CONSELL, vol. I, 1463 novembre 2, fol. 282 r.

85. Aquesta informació, pertanyent al 1533, ens l'ha subministrada Ezequiel GORT a qui, doncs, agraïm el gest. Ignorem, tanmateix, quines quotes foren assignades a cada mà.

86. Com és obvi, l'escala de les fortunes no era la mateixa a les ciutats i a les viles grans que a les petites. A les grans calia operar amb acotacions més àmplies tenint en compte muntants de riquesa més elevats. Pot servir de mostra el fet que, el 1445, a les estimes de Castellvell i d'Almoster, llogarrets que aleshores devien tenir una cinquantena d'habitants cada un, no hi ha ningú situat per damunt de les 1.000 lliures, a diferència del que succeeix a Reus.

professional de la població i veure, posem per cas, si els membres pertanyents a l'elit s'identifiquen amb determinades professions⁸⁷.

Amb el ben entès d'un espai concebut com a producte social⁸⁸, seria també interessant veure la distribució espacial de la riquesa. Altrament dit, quina era la projecció de l'estructura socio-econòmica en la configuració del sòl «urbà» i també com es repartia la població atenent a les seves professions⁸⁹. Però, un cop més, cal dir que estem molt limitats, ja que les estimes reusenques, a part d'esmentar poques professions (almenys les d'època medieval), no indiquen gairebé mai, tal com ja hem dit, en quins carrers estaven localitzades les vivendes. A banda d'això, no podem dur a terme cap anàlisi per quarts (o barris)⁹⁰, encara que, evidentment, existia a Reus una certa diferenciació espacial que és apreciable si més no al nivell dels carrers. Tanmateix, l'estudi d'aquesta diferenciació micro-espacial únicament es pot abordar de manera consistent a partir d'informacions extremes d'altres fonts, no pas a partir únicament de les estimes⁹¹.

Finalment, no volem passar per alt una línia de recerca que creiem que pot ésser molt més fructífera, i és la possibilitat que ens brinden tant les estimes com les actes del Consell de conèixer el grau d'imbricació entre els detectors del poder econòmic, d'una banda, i els detectors del poder polí-

87. Abans de res, caldria efectuar una classificació de les professions per sectors econòmics, o sia, sectors primari, secundari i terciari. Així ho féu, per exemple, Antonio COLLANTES DE TERÁN a *Sevilla en la Baja Edad Media*. Si més no, aquesta classificació, tot i que resulta força operacional, planteja algunes objeccions quan s'aplica a societats pre-capitalistes. Recentment, Max TURULL i Jaume RIBALTA acometen una classificació de les professions a partir dels Manifests cerverins del segle XIV seguint els criteris de Colin CLARK i de Maria LUIZA MARCILIO (*Ciutat i poder...*, cap. I.3, pp. 100-104). Però en poblacions tan petites com Reus el fet d'operar amb un reduït nombre de professions fa més aviat innecessària una classificació de tipus sectorial.

88. Max TURULL i Jaume RIBALTA, en l'estudi que tant hem citat, fan servir el terme de «segregació socio-espacial».

89. Sobre aquesta qüestió podeu veure Philippe WOLFF, *Toulouse vers 1400: répartition topographique des fortunes et des professions*, dins *Actes du XXIIe Congrès de la Fédération des sociétés Académiques et Savantes de Languedoc-Pyrénées-Gascogne*, Toulouse, 1966, pp. 3-12. Per Catalunya, cal citar almenys l'estudi d'A. GARCIA I ESPUCHE/M. GUÀRDIA I BASSOLS, *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*, Barcelona, 1986.

90. Com han fet, pel cas de Cervera, Max TURULL i Jaume RIBALTA. De nou em remeto al seu treball *Ciutat i poder...*, espec. caps. II i IV. La divisió en quarts permet a ambdós autors desenvolupar una anàlisi força complexa, treient a la llum les particularitats de cada quarter bo i contrastant els uns amb els altres. La seva anàlisi fins i tot davalla al nivell dels carrers.

91. Des del punt de vista urbanístic, a Reus hi havia dues zones ben diferenciades: l'una, corresponent al nucli més antic que abarcava la primera muralla, i una altra d'expansió més moderna —l'anomenada Vila Nova—, la qual fou englobada pel segon recinte quan pels volts del 1374 es construí la segona muralla, a la mateixa època en què moltes altres localitats del Principat feien el mateix complint les ordres donades pel Cerimoniós. Coneixem a grans trets l'evolució que experimentà la vila en la seva configuració morfològica i en el seu procés d'expansió urbanística, tema en el qual no podem ni molt menys detenir-nos. Per tal de tenir una idea, alhora gràfica, de l'expansió urbana de Reus des dels seus orígens fins a l'actualitat podeu veure el llibre d'Ezequiel i Josep M.ª GORT, *Reus: La formació d'una ciutat. Reconstrucció urbanística de Reus*, Reus, 1987, amb abundants il·lustracions.

tic, d'una altra, i si existia, per tant, una identificació entre els individus que acumulaven més riquesa i els qui solien ocupar els principals càrrecs del municipi. Nogensmenys, en les dites actes i a l'inici de cada legislatura trobem anotats els oficis i les persones elegides, i a cada sessió hi consten els noms dels jurats en funcions i el llistat dels consellers concorrents, a partir d'on disposem d'una informació més que suficient per a fer un seguiment puntual de cada individu, sobretot si es tracta de determinar aquells individus que més càrrecs repetien o que més n'acaparaven⁹². Confrontant tots aquests llistats amb la informació que ens proporcionen les estimes sobre la riquesa patrimonial es veu clarament quin era l'estatus socio-polític de cada individu⁹³, i per aquesta via és fàcil identificar els principals membres de l'elit dirigent.

De totes maneres, encara que aquest tema és ja marginal a la font que tractem, serveix per mostrar altres possibilitats que poden tenir les estimes si, a més a més, es confronten i es complementen amb informació procedent d'altres fonts.

Per tot el que hem dit, és evident que podem extreure un ventall molt ampli de dades i obtenir una gran quantitat de xifres numèriques i/o percentuals. Abans de res, per tant, cal preveure estratègies que facin digerible el considerable cúmul d'informació disponible; i sobretot cal saber interpretar les dades⁹⁴. No en va, estem convençuts que en cap altra font com en aquesta es pot arribar a fer un estudi tan ampli i exhaustiu sobre el conjunt d'una població⁹⁵, puix que tot el que ens cal es conté en un plec més o menys gruixut de fulls, sense necessitat de cercar una informació

92. L'estudi de l'equip de govern cerverí, tenint en compte les repeticions i acumulacions de càrrecs, ha estat un tema àmpliament desenvolupat per Max TURULL en la seva modèlica tesi (*La configuració jurídica...*, pp. 609-619); vegeu també *Ciutat i poder...* cap. III. 4., pp. 125-130.

93. Sobre el tema de les adscripcions socio-professionals i socio-econòmiques aplicades als diferents components configuradors de l'òrgan de govern pel cas de Cervera (paers, consellers i electors) vegeu, doncs, Max TURULL, *La configuració jurídica...*, pp. 590-608.

94. Hi ha autors que utilitzen profusament mitjans i tècniques estadístiques. Podem esmentar, un cop més, el treball de Max TURULL i de Jaume RIBALTA, els quals presenten models econòmics interdependents i complementaris. Són, d'una banda, la corba de Lorenz i l'índex de Gini; i, d'una altra, la corba de Pareto i les anomenades pendents de regressió (*Ciutat i poder...*, pp. 102-103 més notes corresponents; i pp. 115-116 més notes 84 i 85). Aquests autors utilitzen les regressions per a analitzar l'estructura tècnica, la qual es basa en la distinció entre la riquesa moble i la immoble, i diagrames triangulars en l'anàlisi del que els dits autors anomenen estructura socio-tècnica, que és el resultat de la combinació de les estructures tècnica i socio-professional (sobre les tècniques emprades: p. 120 més notes; sobre la composició estructural de la riquesa, p. 119: nota 87, i apartats 3.1/3.2/3.3 del cap. III).

95. Així, per exemple, com diu Tomàs PERIS, els cappatrons «són una documentació molt útil per a l'estudi de l'estructura de la propietat, quasi sempre l'única» (*art. cit.*, p. 142).

que en part, i només en part, també es pot trobar en altres fonts. Nogensmenys, creiem que moltes direccions de recerca que al llarg d'aquest article hem anat comentant difícilment es podrien de portar endavant si la documentació local estigués mancada de llibres d'estimes.

JORDI MORELLÓ I BAGET
U.E.I. d'Estudis Medievals
Institució Milà i Fontanals
(C.S.I.C.)